

VARGA E. ÁRPÁD

Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán

A nemzetiségi asszimiláció összetett társadalomtörténeti és -lélektani folyamat. Áttekintésben e problémakörnek csak egyik vetületét, az asszimiláció számszerűsíthetőségét vizsgálom, egy több régióra kiterjedő kutatássorozat alapozó munkálatainak keretében.*

A beolvadás statisztikailag legegyszerűbben valamely két időpont között számított nemzetiségi népnövekedés – amihez a természetes szaporodás és a mechanikus népmozgalom (külső és belső vándorlások) összevetésével jutunk –, valamint ugyane periódus (népszámlálás útján megállapított) tényleges nemzetiségi népességgyarapodásának különbségében ragadható meg. E különbséget az előző számlálással (illetőleg az arra alapozott várakozással) szembeni „bevallási eltéréseket” takar. Az eltérő bevallások értékelhetősége – a felvételek körülményeitől, különböző társadalmi, politikai tényezőktől és nem utolsósorban az asszimiláció-fogalom értelmezésétől függően – tág határok között mozog. Többnyire nyers számadatokról lévén szó, a tárgyyszerű elemzés lehetőségei egyszersmind le is szűkülnek. A statisztikai (mérleg) módszer eredményezte számokat ezért hipotetikus, az asszimilációs népességi nyereséget vagy veszteséget csak valószínűsítő, kiterjedésük lehetséges határait jelző értékeknek tekintem.

A tárgyalt időszakban és területen még az asszimiláció e leegyszerűsítő szempontok szerinti vizsgálata is – a rendelkezésre álló források szűkössége és töredékessége következtében – további kérdések sorozatát veti fel. Írasmom (melyet zömmel eddigi publikációim szövegrészleteiből szerkesztettem egybe) ennek megfelelően inkább problémavázlat, ez irányú vizsgálódásaim eredményeinek összefoglalása mellett a felmerült eljárásbeli buktatók áttekin-

* A tanulmány az MTA Kisebbségkutató Intézete számára készült.

tése. Elsősorban a *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén, A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között*, illetve a *Nemzetiségi népességfejlődés és a magyarság lélekszámának alakulása Erdélyben 1920 és 1995 között* című (a Püski Kiadónál *Fejezetek a jelenkori Erdély népességétörténetéből* címmel 1998-ban megjelent kötetben található) tanulmányaimra alapoztam. A felhasznált források jegyzékét az *Erdély magyar népessége 1870–1995 között* című (a Magyar Kisebbség, 1998. 3/4. számában megjelent) tanulmányom tartalmazza.

Főbb demográfiai források

A jelenkori Erdély területén zajló etnodemográfiai folyamatok vizsgálatának alapvető adatforrásai: 1910-ig, valamint 1941-ben – a megosztott Erdély északi felén – a magyar, a hatalomváltást követően pedig a román statisztikai szolgálat hivatalos népszámlálási, illetőleg népmozgalmi közleményei.

A magyar népszámlálások 1880-tól tíz évenként az anyanyelv (gyakorlatilag a legjobban és legszívesebben beszélt nyelv) kérdésével tudakolták a nemzetiségi hovatartozást. Emellett feltárták a felekezeti viszonyokat, továbbá kimutatták azt is, hogy a különböző vallású, illetve anyanyelvű népességből hányan és milyen más nyelveket beszélnek anyanyelvükön kívül, 1910-ig felvételtől felvételekre bővítve a megkérdezett nyelvek feldolgozási körét. 1941-ben a közvetlen nemzetiségi ismérv is bekerült a kérdőpontok közé.

A Romániához került Erdély területén először az 1919. és 1920. évi összeírás rögzítette a népesség nemzetiségi hovatartozását (1919-ben vallási megoszlását is). A hivatalos népszámlálások sora – az 1927. évi kudarcos belügyi számbavételi kísérletet követően – 1930-cal kezdődik a megnagyobbodott Romániában. Ekkor, majd 1941-ben és 1948-ban is az etnikai hovatartozást a nemzetiségre, az anyanyelvre (a szülőktől tanult nyelvre) és a felekezetre kiterjedő összetett szempontrendszer alapján vizsgálták. Ezen adatokat azonban csupán 1930-ra vonatkozóan tették teljes körűen közzé; az 1941. évi közlemény a népesség „etnikai eredet”, az 1948. évi pedig anyanyelv szerinti összetételének publikálására szorítkozott. Az 1956., 1966. és 1977. évi felvételekből a felekezetre vonatkozó kérdés kimaradt, az 1992. évi népszámlálás azonban visszatért a vallás kérdéséhez is. 1956-tal kezdődően feltárták a népesség nemzetisége és anyanyelve közötti összefüggéseket (ám erről 1977-ben csak elnagyolt információk vannak), amihez 1992-ben a nemzeti-ségi-felekezeti átfedések kimutatása járult.

A magyar statisztikai hivatal 1890–1893 között vallásfelekezet, 1897-ben, majd 1900–1918 között felekezet és anyanyelv szerint szolgáltatott népmozgalmi adatsorokat, 1912-ig – illetve a magyar anyanyelvűek természetes népmozgalmára vonatkozóan 1915-ig – törvényhatóságoké, 1913–1918 között pedig országrészenkénti részletezéssel. A ki- és visszavándorlás törvényhatóságoké adatait 1899 és 1915 között tették közzé; a kivándorlókét kezdetektől fogva, a visszavándorlókét 1905-től taglalták anyanyelvük, illetve cél- és származási ország szerint. A nemzetközi migrációhoz fontos adalékot szolgáltatnak még a háborús időszakok menekültügyi jelentései.

A román statisztikai szolgálat 1920-tól 1937-ig kisebb kihagyásokkal évenként szintén közreadta a felekezeti népmozgalom országrészenkénti és települési típusonkénti főeredményeit. A természetes népmozgalom nemzetiségi adatai 1920–1923, valamint az 1933–1947 közötti periódusból (1934-től megyénként és hónaponként) ismeretesek. A nemzetiségek 1931–1939 közötti természetes szaporulatának megyénkénti, illetve a bécsi döntés által megosztott Erdély két részére kiszámított összegét ugyancsak közzétették. A nemzetközi vándormozgalmak statisztikáját (a ki- és be-, illetve visszavándorlás adatait nemzetiség, állampolgárság, valamint országok szerint részletezve) előbb 1926-tól 1942-ig adták közre folyamatosan, majd (a kivándorlás adatait nemzetiség szerint 1975-tel, célország szerint 1980-nal, a visszavándorlás adatait pedig nemzetiség, illetőleg származási ország szerint 1990-nel kezdődően) az 1989. évi fordulat óta újra nyilvánosságra hozzák. A nemzetiségi népmozgalom kulcsfontosságú adatait azonban – egy-egy kiszivárogtatott részinformációtól eltekintve – két emberöltő óta nem publikálják Romániában.

Mint e vázlatos felsorolásból kitűnik, csupán a népszámlálási alapfelvételek idősorai megszakítatlanok. A nemzetiségi népességszám továbbszámításához szükséges adatok már rendkívül töredezetek. Az egyes etnikumok természetes gyarapodása terület egészén a századelőtől a II. világháború kezdetéig követhető nyomon, többnyire azonban inkább közvetett számítások segítségével (becsült vagy felekezeti adatok révén). Hasonló információval később már csak 1977 és 1992 között, illetőleg a kilencvenes évekre vonatkozóan rendelkezünk. (Az 1992. évi népszámlálást követő évtized azonban kívül esik vizsgáldásunk körén.) Az 1910. évi népszámlálást megelőzően emellett komoly gondot okoz az akkori ország külső és belső vándormozgalmának figyelembevétele, illetve nemzetiségenkénti szétosztása a mai határ szerint. További bizonytalansági tényezőket jelentenek a hatalom-, illetve rendszervál-

tozásokat kísérő nagyarányú népmozgásokra, valamint a háborús pusztulásokra vonatkozó információk hiányosságai (utóbbiak különösen a II. világháború idején).

A források használata során feltétlenül számításba kell venni a magyar és a román statisztikai adatok közti ellentmondásokat. Ezek alapvetően a két fél szemléletmódjának különbségéből adódnak. A nemzetiségi hovatartozást a nyelviséggel azonosító, s ily módon közvetett, anyanyelvi alapokon nyugvó korabeli magyar statisztikai gyakorlattal szemben ugyanis a népiség elvét követő román etnikai statisztika bázisa kezdetben kizárólag a közvetlen nemzeti-ségi kritérium volt. Látni fogjuk ugyanakkor, hogy ha nem e kettősség kétségkívül meglévő politikai vonatkozásaira összpontosítunk, az önmagukban egyoldalú statisztikai felvételek egybevetése (miután adataikban ugyanannak a jelenségnek a színe és visszaja tükröződik) segíthet a nyelvi-nemzetiségi asszimiláció feltérképezésében.

A kétféle statisztika nyújtotta kölcsönös ellenőrzés többletéről a II. világháborút követően le kell mondanunk. A román statisztika rendszerén belül némiképp kárpótol ezért a nyelvi és a nemzetiségi hovatartozás egyidejű kérdésése, valamint az így nyert adatokat feldolgozó kereszt táblázatok közzététele. Ehhez járul az 1992. évi népszámlálás során a nemzetiség- és felekezeti közti átfedések, illetőleg a nemzetiségileg és a felekezetiileg egyes házasságok kimutatása. Ezen mozaikszerű, olykor egymásnak is ellentmondó vagy csupán egyedi pillanatfelvételekből azonban a nélkülözhetetlen kiegészítő információk hiányában csak egy-egy periódusra érvényes (és jobbra feltevésen alapuló) következtetések vonhatók le. Az egymás után sorakozó töredékes állapotjelentésekből hosszabb távú folyamat képe csak elmosódottan tűnik elő.

A fentiekből következően a jelenkori Erdély területén élő magyarság XX. századi népesedési viszonyainak alakulása folytonosságában alig-alig követhető nyomon. Így egybefüggő asszimilációs mérlege sem nagyon készíthető el. Ehelyett több rövid távú mérleget kíséreltek megvonni, remélve, hogy valamilyen átfogó kép ezekből a szakaszos eredményekből is kibontakozik.

1880–1910

Az alapvető történelmi korszakhatárt az 1910. évi magyar népszámlálás jelöli ki. Ez a magyar anyanyelvűek számát a jelenkori Erdély területén 1 millió 663 ezerben állapította meg. A magyarság száma az 1880. évi népszámlálástól eltelt három évtized alatt (a polgári népességgel számolva) 600 ezerrel lett

több, részaránya 25,9 százalékról 31,6 százalékra nőtt. Lélekszámának 1880 és 1910 közötti 57,6 százalékos növekedési aránya csaknem kétszerese volt az összes népesség 29,6 százalékos gyarapodásának, sőt 2,7 százalékponttal még a magyarság létszámnövekedésének országos átlagát is felülmúlta. Ezek az adatok, csakúgy, mint az akkori országban általában, a magyar nyelv feltűnő, gyors térhódításáról tanúskodnak. Az etnikai erőviszonyokban a századforduló táján Magyarországon bekövetkezett jelentős eltolódásokat történelemszeink három tényezővel magyarázzák. 1. A magyarok természetes szaporulata meghaladta a nem magyar népeket. 2. A magyarok kisebb arányban vettek részt a kivándorlásban, mint az ország más népei. 3. A nem magyar lakosság egy része, valamint a bevándorlók zöme a magyarokhoz asszimilálódott. Ezek a megállapítások a jelenkori Erdély területére is érvényesek, azzal a kiegészítéssel, hogy itt a magyarság viszonylagos súlyának az országos átlagnál némi-képp erőteljesebb növekedéséhez a belső népcseré pozitív mérlege is hozzájárult. A vázolt összefüggéseket az utolsó békeévtized – nagyjában-egészében a mai országterületre átszámítható – adatai illusztrálják.

Az 1. táblázat alapján a magyar anyanyelvűek természetes szaporodása valóban gyorsabb ütemű volt (éves átlagban 11,2 ezrelék), mint az összes népességé (9,4 ezrelék), s kedvezőbb halandóságuk következtében az egyébként magasabb születésgyakorisággal bíró románok természetes szaporulatát is jóval meghaladta (akiknél ez az arányszám évi 8,7 ezrelék). Az összes természetes szaporulatnak kereken a fele így is a románokra jutott, és csupán 36,3 százaléka a magyarokra. Ezzel szemben a tényleges gyarapodásból a magyarok 58,8 százalékban részesedtek, míg a románságra a tényleges népnövekedésnek mindössze 37,4 százaléka esett. A tényleges gyarapodás csak a magyar és egyéb anyanyelvűek esetében volt magasabb természetes szaporulatuknál. A magyarok pozitívuma elsősorban belső vándormozgalmuk komoly nyereségéből adódik, s csak ezen felül tulajdonítható a kivándorlásban való gyengébb részvételüknek, illetőleg e veszteséget csaknem ellensúlyozó asszimilációs nyereségüknek. Az egyéb anyanyelvűek többlete a cigányság számának Királyhágón túli – nagyobbrészt bevallási eltérésből adódó – növekedését jelzi 1900-hoz képest, főként a románok rovására (ld. a fenti táblázat utolsó oszlopának legalsó sorát). A német (és jiddis nyelvűek) veszteségét túlnyomórészt igen nagy mérvű kivándorlásuk magyarázza, beolvadásuk ehhez képest kevésbé számottevő. Főként a (népességi arányukhoz képest visszafogottabb) kivándorlás játszik szerepet a román nyelvűek negatívumában is. Ám nem elhanyagolható disszimilációs veszteségük sem, bár az elsősorban

1. táblázat. *Tényleges és természetes szaporodás, e két érték különözete, valamint a mechanikus népmozgalom és az asszimiláció Erdélyben anyanyelvek szerint 1900 és 1910 között (Ezer fő)*

<i>Anyanyelv</i>	<i>Tényleges szaporodás vagy fogyás (-)</i>	<i>Természetes szaporodás</i>	<i>A tényleges és természetes szaporodás különözete</i>	<i>Kivándorlási veszteség</i>	<i>A belső vándorlások nyeresége</i>	<i>Beolvadás vagy beolvadás (-)</i>
Összesen	387,7	477,4	-89,7	-150,0	60,3	–
Magyar	224,8	173,4	51,4	-28,9	55,3	25,0
Román	144,8	238,8	-94,0	-60,0	–	-34,0
Német*	-17,4	51,6	-69,1	-57,6	–	-11,5
Egyéb	35,5	13,5	22,0	-3,5	5,0	20,5

* A jiddis nyelvűekkel együtt

a cigány nyelvűek tőlük való különválásának, s csak kisebb részben a magyar nyelvűek közé történt beolvadásuknak a következménye.

A számokból kiviláglik, hogy a század első évtizedében a mai Erdély területén a magyar nyelvűek asszimilációs nyeresége tényleges gyarapodásuknak alig több mint egytizede volt (11,1%), természetes szaporulaton felüli többletüknek viszont csaknem a felét (48,6%) tette ki. Ezeket a számokat és arányokat ugyan kockázatos lenne visszamenőleg is érvényesíteni, különböző tényezőket mérlegelve azonban az 1880 és 1910 közötti időszak egészére vonatkozóan is csaknem hasonló eredményre jutottam. E szerint a magyar nyelvűek tényleges gyarapodásából a három évtized során összesen 12–13 százalék, természetes szaporulaton felüli nyereségből pedig kb. 40 százalék, szám szerint 80 ezer körüli többlet tulajdonítható a beolvadásnak. Ezt természetesen az asszimiláció mérlegének tekinthetjük, hiszen ezzel ellentétes folyamatok eredményeként szerényebb méretekben ugyan, de szórvány- és szigetkörnyezetben a magyarság is veszített a beolvadással.

Az, hogy mely népeiségektől, hol és milyen arányban nyert a magyarság a beolvasztás révén, nyelvenkénti részletezésű és egyéb népmozgalmi adatok hiányában a klasszikus mérleg-módszer segítségével a korábbi évtizedekre vonatkozóan még hozzávetőleg sem becsülhető. Abból a feltevésből kiindulva azonban, hogy a tárgyalt időszakban nemzetiség (nyelv) és vallás többé-kevésbé egybeesett, az asszimilánsok felekezeti kötődése pedig a nyelvváltás során általában erősebbnek bizonyult a nyelvinél, az anyanyelv és felekezet összefüggéseit taglaló (a mai országterületre számottevő torzulások nélkül átszámítható) adatok alakulásából következtetni lehet erre is. Az asszimiláció hatását 1880–1910 között ennek megfelelően a különböző hitfelekezetek magyarosodásán keresztül szemléltetem.

A növekedési indexből kirajzolódik, hogy a „nem magyar” egyházak magyar anyanyelvű híveinek száma jóval gyorsabb ütemben gyarapodott, mint a magyar anyanyelvűeké általában, míg a jellegzetesen magyar (a református és unitárius) felekezethez tartozók létszámnövekedése a felekezet átlagának megfelelően elmaradt attól. A magyar ajkúak között a görög katolikusok szaporodása volt a legnagyobb arányú, még a magyar zsidók szaporodásának percentjét is felmúlta, majd őket követték a görögkeleti vallásúak. Egy-egy vallás lélekszám-gyarapodását magyar ajkú híveivel összevetve kitűnik, hogy a magyar nyelv pozíciója a római katolikus és evangélikus felekezeten belül is erősödött, amiből a beköltözéseken túl német és szerényebb szlovák beolvasztásra következtethetünk. A helyi részletezésű adatok tanúsága szerint a magyar nyelv az Ér mellékén, Szatmár és Ugocsa megyében, illetve – kisebb mértékben – a Székelyföldön a görög katolikusok, Bihar megyében a görögkeletiek, Nagykároly és Szatmárnémeti környékén, valamint a Bánságban a római katolikus németek, általában pedig az izraelita vallásúak körében hódított teret magának. A magyar nyelv terjeszkedése magukat a nyelvhatárokat lényegében nem módosította, kivéve Szatmár-Ugocsa vidékén, ahol az 1910. évi népszámlálás a görög katolikus román és rutén, illetőleg a római katolikus sváb népesség nyelvváltása következtében a magyar nyelvterület kontúrjait a korábbiaknál határozottabban rajzolta meg. A nyelvi magyarosodás a XIX. század közepétől Galíciából és Bukovinából folyamatosan érkező és gyors ütemben szaporodó német (jiddis) nyelvű zsidóság körében volt a legnagyobb méretű: a magyar anyanyelvű izraelita felekezetűek száma a mai Erdély területén 1880 és 1910 között 76 ezer lélekkel csaknem a két és félszeresére nőtt, az izraelita felekezet gyarapodása pedig teljes egészében a magyar anyanyelvűekre jutott.

2. táblázat. Az egyes felekezetek és azon belül a magyar anyanyelvűek lélekszámának alakulása Erdélyben 1880–1910 között

<i>Időszak</i>	<i>Összesen</i>	<i>Görög-keleti</i>	<i>Görög-katolikus</i>	<i>Római katolikus</i>	<i>Református</i>	<i>Evangélikus</i>	<i>Unitárius</i>	<i>Izraelita</i>	<i>Egyéb</i>
A magyar anyanyelvűek lélekszáma felekezetenként (Ezer fő)									
1880 ^{a,b}	1046,1	11,6	32,7	380,6	485,0	24,5	54,3	56,2	1,2
1890 ^a	1201,2	13,0	42,3	434,6	547,2	26,0	58,8	77,5	1,8
1900	1438,5	20,9	63,3	530,9	622,6	30,7	64,5	104,3	1,3
1910	1663,2	25,2	82,3	632,2	685,8	35,8	68,0	132,0	1,9
Index (Kezdő népesség = 100,0)									
1880 ^{a,b}	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1890 ^a	114,8	111,4	129,5	114,2	112,8	106,1	108,2	137,9	145,9
1900	137,5	179,7	193,7	139,5	128,4	125,3	118,6	185,8	101,6
1910	159,0	217,4	251,9	166,1	141,4	146,0	125,1	235,0	154,5
Az egyes felekezetek lélekszám-alakulásának indexe (Kezdő népesség = 100,0)									
1880 ^a	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1890 ^a	109,8	106,3	111,3	113,2	112,2	105,7	107,8	123,1	80,4
1900	120,9	113,7	122,1	128,8	126,6	113,5	117,3	150,2	58,3
1910	130,5	120,7	133,0	139,6	139,3	118,7	124,1	172,7	114,5

^a Polgári népesség.^b A beszélt nem tudók arányosan szétosztva az egyes anyanyelvek között.

Valamely hitfelekezeten belül a magyar ajkúak erősebb szaporodása még nem szükségképpen jelenti a más nyelvűek ugyanolyan erőteljes beolvadását. A magyarság térfoglalása a különböző felekezeteken belül részben annak tulajdonítható, hogy a magyarság általában is erősebben szaporodott, továbbá az illető felekezet magyar nyelvűekre eső növekménye magában foglalja a már korábban megmagyarosodott hívek természetes szaporulatát. Ezzel számolva, egybevetve az egyes felekezetek természetes reprodukciós arányszámait a magyar anyanyelvűek tényleges gyarapodásának mutatóival az illető felekezeten belül, úgy ítélem meg, hogy a magyar nyelvűek három évtized alatti, 80 ezer főre becsült asszimilációs nyereségének mintegy kétötöde a görögkeletiek és görög katolikusok, másik kétötöde az izraeliták, a fennmaradó rész pedig a szatmári svábok és a bánási németek, illetve egyéb kis néptörédek közül kerülhetett ki.

Az eddigiekben a nyelvi magyarosodás ütemét vizsgáltam népszámlálásaink változó idősorainak tükrében. Megjegyzendő, hogy ezek az adatok a nyelvi asszimiláció elhúzódó folyamatának különböző stációit az adott felvétel egyidejűségében megjelenítve a lehető legtágabbra vonják a beolvadók körét. A nyelvi felvételre szorítkozó nemzetiségi statisztika – természetszerű korlátaiból adódóan – a magyarságba ténylegesen beolvadtakon felül az asszimiláció végső szakasza előtt „állomásozók”, a két nép, két nyelv között ingadozó kettős kötődésűek számát is magában foglalja.

E statisztikai látszatnyereség többféleképpen behatárolható. Például a szakembereink által kidolgozott korrekatívumok révén, az anyanyelvre és az egyéb nyelvek ismeretére vonatkozó adatok egybevetésével, összefüggéseik nyomon követésével. A nyelvismereti adatok felvételi és feldolgozási módja azonban népszámlálásról népszámlálásra változott, s valójában csak az 1910. évi népszámlálás idejére tisztult le és vált (a lehetőségek és az ésszerűség határain belül) teljessé. Ezért, és mert tulajdonképpeni célunk a kisebbségi sorba került magyarság asszimilációs viszonyainak vizsgálata, a továbbiakban népszámlálásaink vonatkozó adatait nem a magyar statisztika rendszerén belül, hanem a megváltozott hatalmi viszonyok közt lefolytatott újabb felvételek megvilágításában értelmezem. Az elkövetkező román számlálások ugyanis éppen a szóban forgó kérdéses csoportot, az államhatalom nyelvének bevallása felé húzó erők hatására nyilatkozók (és határhelyzetekben leginkább befolyásolhatók) körét állítják – visszamenőleg is – sajátos fénytörésbe.

1910–1920

Az első világháború után, a főhatalomváltás következtében megkezdődött az 1910. évi népszámlálás idején rögzített etnodemográfiai viszonyok visszarendeződése. 1911 és 1914 között a magyar anyanyelvűek az érintett területen természetes úton még 82,5 ezer lélekkel gyarapodtak. A következő négy esztendő adatai ilyen pontossággal nem ismeretesek, az országrészenként 1918-ig közölt szaporulati értékekből becsülhetően azonban a magyar anyanyelvűek születési többlete a háború végéig 50 ezerre olvadt. Ezt a szűkös nyereséget a magyarság háborús embervesztése – mely népességi arányának megfelelően kb. 54 ezer főre tehető – felemésztette, a belső népmozgásoknak az évtized közben feltételezhető pozitívumait pedig a háború kezdetéig élénken zajló kivándorlási mozgalom egyenlíthette ki. 1918 késő őszen a román foglалás hatására megkezdődött az erdélyi magyar lakosság menekülése. Az év végéig 41 ezer menekültet regisztráltak, így e pár hónap leforgása alatt 1 millió 620 ezer alá eshetett vissza a magyar anyanyelvűek 1910. évi népszámlálási száma. 1920 végéig további 113,3 ezren menekültek át, amit csak csekély mértékben ellensúlyozott a magyarság két évnyi – az 1920–1923 közötti nemzetiségi népmozgalmi adatok figyelembevételével 24 ezerre becsült – természetes szaporulata. Így az 1910. évi népszámlálás során magyar anyanyelvűként bejegyzettek eszmei száma az újabb román összeírás időpontjában már csak 1 millió 530 ezer körül járhatott. E számításokkal szemben az 1919. évi román összeírás mindössze 1 millió 378 ezer, az 1920. évi pedig alig 1 millió 306 ezer magyart talált a megszállt területeken.

Az általam számítottak és a román eredmények közti eltérés (az 1919. évi összeírás elhúzóadását figyelembe véve, illetve a román adatokat a végleges határok szerint kiigazítva) 220–230 ezer lélek. A hiány, mint arra a forrásokat áttekintve utaltam, abból adódik, hogy a román összeírások a népesség etnikai összetételét az 1910. évi magyar népszámlálással ellentétben nem anyanyelv szerint, hanem a nemzetiség sajátosan értelmezett kritériuma (gyakorlatilag: népi leszármazás, etnikai eredet) alapján mutatták ki. A kapott arányok ennek megfelelően jelentősen eltolódtak az évtized elejéhez képest. Az 1919. évi összeírásban rögzített felekezeti megoszlás ezzel szemben – miután a vallásfelekezetet a nyelvi-nemzetiségi hovatartozásnál a népesség határozottabb és jellegzetesebb ismertető jegye – már közelebb áll az 1910. évi állapotokhoz. Az anyanyelv és felekezet között az évtized elején regisztrált összefüggések ennélfogva többé-kevésbé változatlanok vehetők. Ebből a feltevésekből kiindulva

a felekezeti adatok alapján következtetni tudunk a népesség 1919 eleji anyanyelvi megoszlására, az ily módon becsült anyanyelvi összetétel és az összeírás által kimutatott etnikai struktúra eltérései révén pedig a korabeli magyar és román nemzetiségstatisztika felfogásbeli különbségei számszerűsíthetők. Számításaim eredményeit a 3. táblázat összegzi.

A táblázat a magyar, a német és az egyéb anyanyelvűek számbavételi veszteségét jelzi, amit a román és a zsidó nemzetiségűek nyeresége ellentételez. A magyarok vesztesége a Tisza bal partján volt a legszámottevőbb (121,2 ezer fő), arányaiban is, hiszen itt minden negyedik magyar anyanyelvűt valamely más nemzetiség oszlopában látjuk viszont. A magyarság ilyen módon legnagyobb mértékben Szatmár megyében fogyatkozott. Itteni 55,4 ezres veszteségből 16 ezer jutott az önálló nemzetiségként kimutatott zsidókra, a fennmaradó 39,4 ezer – más nemzetiségűnek elkönyvelt – magyar anyanyelvű pedig fele-fele részben a németek (svábok), valamint a románok számát gyarapította. De jelentős, 36,7 ezer főnyi a magyar anyanyelvűek számbavételi vesztesége Bihar megyében is, amiből 25,1 ezer lélek szintén a zsidókra jutott, több mint 10 ezer pedig a román nemzetiségűek tömegét növelte. A németek vesztesége a Tisza bal partján csak látszólagos, hiszen e hiány valójában a jiddisül beszélők különválásából adódik. Ezt az izraelita vallású népességi csoportot a magyar népszámlálások korábban német anyanyelvűként tartották számon, ám nyelvi elkülönülésük nem egyszerű dialektusbeli eltérésként, hanem – felekezeti kötődésüknek megfelelően – ténylegesen is az önálló zsidó etnikai identitás egyik ismérveként értékelhető. A Tisza-Marosközben a magyar anyanyelvűek 35,2 ezer főnyi veszteségében a zsidóság leválasztása mellett

3. táblázat. *A főbb nemzetiségek becsült nyeresége vagy vesztesége (-) Erdélyben az 1919. évi összeírás nemzetiségi kimutatásában a feltételezett anyanyelvi értékekkel szemben^a (Ezer fő)*

	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Egyéb
Tényleges nemzeti-ségi adat	5238,4	383,9	2990,1	531,2	167,7	65,5
Becsült anyanyelvi érték	5238,4	1611,7	2880,3	546,9 ^c	–	199,5
Eltérés	–	-227,8	109,8	-15,7 ^c	167,7	-34,0

^a A végleges határoknak megfelelően kiigazított adatok.

^b Az egyes felekezetek 1910. évi anyanyelvi arányait az 1919. évi felekezeti adatokra vetítve.

^c Németek és jiddis anyanyelvű zsidók.

főleg a nyelvileg megmagyarosodott németek nemzetiségi visszasorolása (vagy korábbi etnikai azonosulásuk valóban ingatag volta) fejeződik ki. A magyar anyanyelvűek Királyhágón túli 71,4 ezres veszteségének csaknem kétharmada számítható a zsidóságra és egyharmada a román nemzetiségűnek elkönyvelt görögkeleti és görög katolikus magyarokra. (Utóbbiak 25 ezres számából kb. 15 ezer a Székelyföldre esik.) Az itteni 53 ezer lelkes román nyereség felerészben ebből, felerészt pedig az egyéb (cigány) nyelvűek veszteségéből kerül ki.

Összességében a magyarság száma a népmozgalmi (végső soron a menekülések által elszenvedett) veszteségen túl főként a „más vallásúak” (120 ezer izraelita és 75–80 ezer görögkeleti, valamint görög katolikus), illetőleg a szatmári és a bánási svábok leválása-leválasztása következtében fogyatkozott meg. A német nyelvű népesség száma a mintegy 45 ezer, javarészt jiddisül beszélő izraelita elkülönítése folytán szintén csökkent, de e veszteséget kétharmad részben ellentételezte egyéb népességi csoportoktól (túlnyomórészt a magyaroktól) nyert többletük. A románok nyereségét a görög rítusú egyházak vélhetően románul is beszélő, de korábban nem román anyanyelvűként számon tartott hívei (a magyarokon felül még a cigányok) adták.

A világháborús évtized természetes és mechanikus népmozgásainak végső mérlege közelítő biztonsággal az 1920. decemberi összeírás alapján vonható meg. A vonatkozó számításokat a 4. táblázat foglalja össze. Oszlopai a hivatalos statisztikai források alapján származtatott adatokat magyarok és románok szerint részletezik.

Ha a két fő nemzetiség anyanyelv szerinti becslült számát és a népesség-számbevételek eredményeit összevetjük, az illető népesség „népszámlálási” – azaz a felvételi szempontok különbözőségéből adódó – nyereségét vagy veszteségét kapjuk eredményül. Az így nyert értékek – különösen, ha tekintettel vagyunk a fenti táblázat összeállításakor figyelembe nem vett vándorlási tényezőkre is – lényegében megegyeznek az 1919. évi összeírás elemzése során nyert számokkal. Mindkét összeírásnál megfigyelhető, hogy a felvétel mindazon vidékek etnikai arányszámain módosított, ahol nagyobb számban éltek a magyar anyanyelvű közösség „más vallású” hívei.

A „népi leszármazás” erőltetett kimutatása helyenként még az 1919. évinél is szélsőségesebb eredményekhez vezetett. Így például a magyarságról leszakított szatmári svábok, illetőleg a „visszarománosított” székelyföldi magyarok száma 1920-ban egyaránt 25–30 ezerre nőtt. E számok túlhajszoltságát mutatja, hogy az 1920-ban németként kimutatott 28 ezer szatmárvidéki lakos közel 9/10-e 1910-ben nem csupán anyanyelve szerint vallotta magát magyar-

4. táblázat. *A románok és a magyarok tényleges gyarapodásának vagy fogyásának (-) forrásai a jelenkori Erdély területén 1910 és 1920 között (Ezer fő)*

<i>A népszaporodás vagy fogyás (-) forrásai</i>	<i>Időszak</i>	<i>Összes népesség</i>	<i>Magyar</i>	<i>Román</i>
Természetes szaporulat	1911–1918	61,0	50,0	–
Háborús emberveszteség	1914–1918	-170,5	-53,8	-91,7
Természetes szaporulat	1919–1920	79,8	24,0	43,8
Menekülések	1918–1920	-154,3	-154,3	–
Belső vándorlások többlete	1918–1920	58,1	–	58,1
Tényleges szaporodás vagy fogyás	1911–1920	-125,9	-134,1	10,2
A népszámlálási eredmények különbözete	1911–1920	-125,9	-352,5	105,7
Népszámlálási nyereség vagy veszteség	1920	–	-218,4	95,5

nak, de a „visszanémetesített” svábok fele más nyelven nem is tudott, csak magyarul. Hasonlóképpen, a székely megyékben az 1910. évi népszámlálás a magyar anyanyelvűek közt alig 23 ezer román vallásút talált, akiknek több mint háromnegyede csak magyarul beszélt. Őket 1920-ban felekezeti alapon kivétel nélkül románnak vették, sőt Csíkbán még a római katolikusok közül is 5 ezer lelket román nemzetiségűnek könyveltek el. Az összeírók ugyanakkor nem mindenütt voltak ilyen állhatatosak a leszármazás aprólékos kimutatása során: a Tisza bal partján például az 1910-ben regisztrált 63,2 ezer görögkeleti, illetve görög katolikus magyar anyanyelvű közül legfeljebb 40-50 ezer főt soroltak 1920-ban a románok közé.

Mindenesetre elmondható, hogy az első román összeírások lebonyolítói, nyomós politikai indokoktól vezérelt „statisztikai igazságszolgáltatásuk” jegyében igyekeztek kamatostul visszavenni azt az asszimilációs nyereséget, melyet a megkésett nemzetállami törekvéseket óhatatlanul is tükröző magyar anyanyelvi felvételek részben valóban megelőlegeztek. Időben vissza- és előretekintve azonban a magyar és román felvételek összehasonlító elemzése

így is hasznosítható tanulságokat nyújt: a fentebb részletezett adatok mintegy durva, de hatásos indikátorként jelzik azokat a kényes területi pontokat, amelyek az identitásváltakozás jelenségének kitüntetett, egy-egy népszámlálás alapján végérvényesen nem értelmezhető terepei. Lényegében korábban rejtett, s a hatalomváltással visszajukra fordult (vagy visszafordítani szándékozott) asszimilációs folyamatok kerülnek felszínre a más módszerű felmérések egybevetése nyomán. A népiség eklektikus, néhol szinte követhetetlen logikájú vizsgálata a lehetséges disszimilánsok körének felső értékeit körvonalazza; e képet az 1930. évi népszámlálás anyanyelvi eredményei finomítják majd tovább.

1920–1930

Az új uralom első négy évében hivatalos kimutatás szerint az összes természetes szaporulatból 25,1 százaléknyi jutott a magyarságra, és 57,2 százaléknyi a románságra. A magyar nemzetiségű népesség természetes szaporulatának évi 9,9 ezrelékes arányszáma ekkor még alig maradt el az összes népesség, illetőleg a románság 10,2 ezrelékes értékétől, ám reprodukciójának – s különösen születésgyakoriságának – csökkenő értékei (mind a korábbi időszakhoz, mind a többi népességhez viszonyítva) már előrevetítik népmozgalmának későbbi kedvezőtlenebbre fordulását.

A népesség fejlődése etnikumonként 1921 és 1930 között csak közvetve, a felekezeti népmozgalom adatai alapján követhető nyomon. A természetes szaporulat átlagértékei a kezdeti fellendülés után fokozatosan és gyors ütemben csökkentek. A számok különösen a magyarság szempontjából kedvezőtlenek, mivel legnagyobb mértékben a zömében magyar felekezeteknél (római katolikusok, protestánsok) rosszabbodott a helyzet. Az ismert értékek alapján kísérletet tehetünk annak megállapítására, hogy a tízévi természetes szaporodásból mennyi eshetett a főbb nemzetiségekre. A számítást a magyar, illetve a román anyanyelvűeknek az egyes felekezeteken belül 1910-ben képviselt aránya alapján végezhetjük el oly módon, hogy az 1921–1930. évi természetes szaporodásból a megfelelő százalékot számítjuk az illető felekezetben helyet foglaló nemzetiségre. A végeredmény szerint az összes népesség 483,8 ezres természetes szaporulatából 141,4 ezer lélek (29,2%) jut a magyarokra és ennek közel kétszerese, 277,6 ezer lélek (57,4%) a románokra. Ezt a magyarok szempontjából optimális végeredményt a „népi hovatartozás” román adatfelvételi gyakorlatához igazodva, vagyis az izraelita felekezetűeket

a számításból kivéve, a görög rítusú egyházak magyar anyanyelvű híveit pedig a románok közé sorolva, a természetes szaporulatnak a magyarokra eső része kb. 115 ezer főre (23,8%) csökken, a románokra eső része pedig 290 ezer főre (60,0%) növekszik.

Ahhoz, hogy a magyarság népesedési mérlegét – ha csak feltételesen is – megvonhassuk, vándorlási veszteségeit is tekintetbe kell vennünk. 1921–1924 között további 42,8 ezer erdélyi menekültet vettek nyilvántartásba Magyarországon. A hivatalos román emigrációs statisztika szerint a magyar nemzetiségűek, illetve a magyar állampolgárok ki- és be-, valamint visszavándorlásának egyenlege 1926–1930 között összesen -8,7 ezer fő. A magyar emigránsok számát növeli a közülük más – például zsidó és sváb – nemzetiségűként nyilvántartottak száma is. Különösen élénk volt a kivándorlás az évtized első felében, ám ebből az időszakból csak jelzésszerű információkkal rendelkezünk. Ezek alapján azonban nem túlzás az Erdélyből tíz év alatt külföldre távozott magyarok hiányát összesen legalább 60 ezer főre becsülni; ez majdnem kiteszi a régió tényleges és természetes népességyarodásának negatív egyenlegét.

Mindezek figyelembevételével az 1930. december végi népszámlálás anyanyelv szerint legfeljebb 80 ezerrel, „népi hovatarozása” alapján pedig mindössze 55 ezerrel több magyart találhatott Erdélyben, mint amennyit 1920-ban becsülhettünk, illetve amennyit az akkori összeírás ténylegesen számolt. A népszámlálás nemzetiségi felvétele – mely szerint a magyar nemzetiségűek száma 1353,3 ezerre nőtt – szerényen megfelel e visszafogott várakozásnak. Az anyanyelvi ismérvi szerinti 1481,9 ezres végeredmény már közelebb áll az 1910. évi népszámlálás adatait továbbgörgető becsléshez, de még ez is 120 ezer fővel kevesebb annál a kb. 1,6 milliónál, ahány magyar anyanyelvűt e népmozgalmi számítás szerint – a mértéktartóbb magyar statisztikusok véleményével egybevágóan – az 1930. évi censzusnak ki kellett volna mutatnia.

Az 1930. évi népszámlálás a nemzetiségi, anyanyelvi és felekezeti hovatarozás egyidejű vizsgálata révén az előző összeírásokhoz képest kétségkívül elevenebb képet nyújtott a valóságról. A helyi eltéréseket egybemosis átlagszámokból ez talán kevésbé tűnik ki, ám jól szemléltetik egy szűkebb régió, a Tisza bal parti megyék adatai. E négy megyében (Bihar, Szatmár, Szilágy és Máramaros) az 1930. évi népszámlálás 60,3 ezerrel több magyar anyanyelvűt talált, mint ahány magyart nemzetiségük szerint regisztráltak ugyanott. Ezzel párhuzamosan a jiddis nyelvűek száma 26,1 ezerrel kisebb volt, mint a zsidó nemzetiségűeké, és az anyanyelvi kritérium alapján a románok száma is –

rendhagyóan – 7,9 ezerrel, a németeké 9,2 ezerrel, a cigányoké 10 ezerrel, míg az egyéb kategóriába soroltaké 7 ezerrel maradt el az illető nemzetiség vagy nemzetiségek számától. A felekezeti adatokkal egybevetve az is kiténik, hogy az izraelita vallásúak csaknem 8 ezerrel többen voltak a zsidó nemzetiségűeknél és 34,1 ezerrel többen a jiddis nyelvűeknél, míg az ortodox és görög katolikus felekezet híveinek többlete a két egyházhoz nemzeti alapon köthető etnikumok számához képest (románok, rutének, oroszok stb., ideértve a cigányokat is) elérte a 10 ezer, anyanyelvi hovatartozás szerint pedig a 33 ezer (!) főt. Az anyanyelvi, nemzetiségi, felekezeti adatok interferenciája tehát, a két évtizeddel korábbanál szerényebb méretekben ugyan, de a kettős kötődésű csoportok változatlan meglétéről tanúskodik az identitás-keveredés e jellegzetes színhelyén. (Halványabb foltokban és más-más előjellel persze Erdély egyéb vidékein is.) Sajnos, a népi érintkezések közelebbi (így a magyarokra vonatkozó) statisztikai értékeit illetően legfeljebb feltevésekre hagyatkozhatunk, mivel e három szempont összevetése kínálta informálódási lehetőségeket a népszámlálási közlemény nem használta ki: adatsorai sem az anyanyelvi és nemzetiségi, sem pedig az anyanyelvi/nemzetiségi és felekezeti adatok kombinációját nem tartalmazzák.

A magyar anyanyelvűek számának így is szemmel látható csökkenése a másvallásúak soraiban 1910-hez képest nyelvi beolvadásukra utal. E (valódi vagy névleges) asszimiláció méreteire a nyelvtudásra vonatkozó adatokból következtethetnénk, az egyéb nyelvek ismeretének vizsgálatára azonban az 1930. évi román népszámlálás nem terjedt ki. Érdemes tehát élni azzal a – jóllehet korlátozott érvényű – ellenőrzési lehetőséggel, melyet a népi és nyelvi hovatartozás különbözősége (vagy e különbségnek az eltérő etnikai felvételekben ellenkező előjellel mutató kölcsonös vitatása) által meghatározható magyar anyanyelvű csoport 1910. évi nyelvismereti adatai nyújtanak. E csoport létszáma Erdélyben – az idetartozókat az 1919. és 1920. évi román összeírások tanulságai alapján a magyar anyanyelvű izraeliták, görög katolikus és görögkeleti hívek, valamint a Szatmár vidékén élő, sváb származású, katolikus hitű magyar lakosság körében feltételezve – 1910-ben 264,5 ezer főnyi volt. Ebből az izraeliták száma 132 ezer, a görögkeleti felekezetűeké 25,3 ezer, a görög katolikusoké 82,3 ezer, az elmagyarosodott sváboké 24,9 ezer. Közülük – a Romániához került törvényhatóságok csonkítatlan területi arányszámai alapján – csak magyarul beszélt: izraelita kb. 50 ezer (37,9%), görögkeleti 14,5 ezer (57,3%), görög katolikus 51 ezer (62%), elmagyarosodott sváb 12,9 ezer (51,9%). Németül is tudott: izraelita 70,3 ezer (53,3%), elmagyarosodott

sváb 12 ezer (48,1%), románul is tudott: görögkeleti 10,3 ezer (40,7%), görög katolikus 26,8 ezer (32,6%). Vagyis e vitatott identitású népességből 128,4 ezren (48,5%) csak magyarul beszéltek, a más nyelvet tudók közül pedig a vallás alapján feltételezhető „eredeti” nemzetiségük nyelvét 119,4 ezren ismerték (45,1%). Hozzávetőleg ez utóbbi az a statisztikai kategória, amely a hatalomváltással elsődlegesen „mozgósítható” kétnyelvűek, a potenciálisan bármelyik irányban kötődhetők, vagy az asszimiláció alacsonyabb fokán megrekedtek zömét magában foglalja.

Az eddigieket összegezve: 250 ezer főnyire tehető az a népesség, amely a magyar anyanyelvűek 1910. óta továbbgörgetett számából az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi felvételében hiányzik, míg az anyanyelvi felvételben a becsült számhoz képest 120 ezerrel kevesebb magyar szerepel. A magyarok nemzetiségi kritérium szerinti alulszámálása ez alkalommal nagyobb, mint az előző évtized eleji összeírások idején volt, ami nemcsak a népi eredetre alapozott felvételi mód továbbélését, hanem e szempontnak a korábinál is alaposabb érvényesítését jelzi. Az 1930. évi negyed milliós érték nagyjából megfelel annak a körnek, amely mentén – az első román összeírások nyomvonalát követve – 1910-ben a magyar anyanyelvűk közt az „idegen népi eredetűek” kimutathatók. A 120 ezres hiány pedig azon két- vagy többnyelvűek számával vág egybe, akiknél az ily módon vélelmezett „idegen népi eredet” a nyelvismereti statisztika adataival is megerősíthető. Természetesen nem pontos számszerű egyezésről van szó, hanem trendek, statisztikai átlagok beszédes egybeeséséről.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a magyar anyanyelvűek feltételezett köréből – időponttól és etnikai ismérvtől függően – legfeljebb 220–250 ezer, de legalább 120 ezer a korabeli mérvadó román felvételekben nem magyarként megjelenők száma. (A Belügyminisztérium 1927. évi összeírási fias-kójától most tekintünk el; túlkapásait jól jellemzi, hogy a magyarság rovására mintegy 320 ezres számbavételi hiányt eredményezett!) Tanulságos lenne e népszámlálási kiválás összetevőinek megvizsgálása, taglalásukba azonban nem érdemes belebocsátkozni, hiszen az első főhatalomváltást követő disszimilációs veszteség a hatalmi viszonyok későbbi újabb változása folytán – akár csak korábban az 1910. évben mutatkozó asszimilációs nyereség – időlegesenek bizonyult.

1930–1941

Ebben az időszakban a természetes népmozgalom alakulása etnikumok szerint közvetlenül is nyomon követhető. A magyar nemzetiségűek természetes szaporulatának üteme 1931–1933 között még évi 7,5 ezrelék volt, ám az ezt követő hat évben 2 ezrelékponttal csökkent, így a románoktól már ekkor is 1,3 ezrelékben mért elmaradásuk 2,2 ezrelékre nőtt. Az Erdély etnikai arculatát meghatározó két fő nemzetiség szaporodási értékei közt a húszas években megkezdődött kiegyenlítődési folyamat a jelek szerint az évtized elejéig kiteljesedett s immár a visszájára fordult. A természetes reprodukció arányszáma a magyarság esetében az 1901–1910 közötti 11,2 ezrelékről 1934–1939 között kevesebb mint a felére, 5,5 ezrelékre zuhant, ezzel szemben a románoknál a csökkenés alig 1 ezrelékpontnyi, így ez idő tájt természetes szaporodásuk üteme még mindig elérte az évi 7,7 ezreléket. Az eltérő etnikai ismérveken alapuló, így bizonyos fokig torzított, de az alapvető tendenciákat többé-kevésbé mégiscsak tükröző statisztikai nyilvántartások bizonyossága szerint ez a demográfiai fordulat a halandóság közel azonos arányú mérséklődése következtében a két nemzetiség termékenységi mutatóiban jelentkező csökkenés aránytalanul nagy különbségeire vezethető vissza. Ebben vélhetően a magyarság halmozott népességi vesztesége is közrejátszik, hiszen a háborút követő menekülthullám esetükben felerősíthette a szülőképes évjáratok kiesésének továbbgyűrűző hatását.

Az adatok megítélésében óvatosságra int, hogy – az 1930. évi népszámlálás nemzetiségi felvételéhez igazodva – a népmozgalmi statisztikák készítői is a „népi hovatartozás” ingtag kritériumára alapozták kimutatásukat. Ezt figyelembe véve, a számok felekezeti alapon történt kiigazításával az erdélyi össz-népesség 1931–1940 közötti 386,8 ezres természetes szaporulatából mintegy 250 ezer fő (64,6%) juthatott a románságra, míg további 100 ezer fő (25,8%) a magyarok sorait gyarapította.

A román kivándorlási statisztika szerint a magyarság migrációs vesztesége a harmincas években mindössze félezer főnyi volt. A magyarok száma így Erdélyben az évtized végéig – zavartalan fejlődést feltételezve – a hivatalos nemzetiségi kimutatás alapján 1 millió 436 ezerre nőtt, míg az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adataiból kiindulva az eddigiek szerint el kellett, hogy érje az 1,7 milliót.

5. táblázat. Tényleges és természetes népszaporodás, valamint a kettő értékkülönbözete Észak- és Dél-Erdélyben anyanyelv, illetve nemzetiség szerint 1930-tól 1941-ig (Ezer fő)

Főbb etnikumok	A népesség száma		Tényleges népszaporodás vagy fogyás (-)	Természetes ^b	Tényleges és természetes szaporodás különbözete
	1930-ban	1941-ben ^a			
<i>a) Észak-Erdélyben anyanyelv szerint</i>					
Összesen	2393,3	2578,1	184,8	234,2	-49,4
Magyar	1007,2	1344,0	336,8	80,0	256,8
Román	1165,8	1068,7	-97,1	138,0	-235,1
Német	59,7	47,3	-12,4	1,5	-13,9
Jiddis	99,6	48,5	-51,1	3,5	-54,6
Egyéb	61,0	69,6	8,6	11,2	-2,6
<i>b) Észak-Erdélyben nemzetiség szerint</i>					
Összesen	2393,3	2578,1	184,8	234,2	-49,4
Magyar	912,5	1380,5	468,0	62,0	406,0
Román	1176,9	1029,0	-147,9	146,0	-293,9
Német	68,3	44,6	-23,7	4,2	-27,9
Zsidó	138,8	47,4	-91,4	10,0	-101,4
Egyéb	96,8	76,6	-20,2	12,0	-32,2
<i>c) Dél-Erdélyben nemzetiség szerint</i>					
Összesen	3155,0	3332,9	177,9	152,7	25,2
Magyar	440,7	363,2	-77,5	21,1	-98,6
Román	2031,0	2274,6	243,6	110,2	133,4
Német	475,6	490,6	15,0	13,3	1,7
Egyéb	207,7	204,5	-3,2	8,1 ^c	-11,3

Dőlt betűs szedés: Számított érték.

^a Észak-Erdélyben 1941.I.31-én, Dél-Erdélyben 1941.IV.6-án.

^b Az 1939 végéig közölt nemzetiségi adatok alapján számított – az anyanyelv esetén becslés útján kiigazított – értékek.

^c Ebből zsidó -1,0 ezer fő.

Az 1931–1941 közötti évtizedet már az újabb főhatalomváltás zárja le. A II. bécsi döntés által előidézett kölcsönös mozgások miatt célszerű a megsztott Erdély népesedési mérlegét az új határ szerinti bontásban megvonni.

A tényleges és természetes népszaporodást főbb etnikumok szerint részletező 5. táblázatból kiderül, hogy az 1941. január végi magyar népszámlálás Észak-Erdélyben lényegében a Trianon előtti nemzetiségi-anyanyelvi viszonyokat rekonstruálta. A három évtizeddel korábbi állapotokhoz való visszatérés különböző tényezők szinte kibogozhatatlan szövevényét rejti magában. Hivatalos jelentés szerint a kezdődő menekülések következtében ez időpontig Dél-Erdélyből 100 ezer magyar került át Magyarországra, amit tényleges és természetes szaporodásuk egyenlege is híven jelez. Többségük északon keresett menedéket, az anyaországból pedig majdnem ugyanannyian érkeztek a visszacsatolt területekre, mint ahány dél-erdélyi közvetlenül a trianoni országterületre távozott. Így végeredményben a vándormozgalmak következtében az észak-erdélyi magyarság közel 100 ezer főnyi többletkezéshoz jutott. „Elmentételezésül” románok tömegei kényszerültek elhagyni Erdély északi felét, akik közül az illetékes román szervek – korántsem teljes – kimutatása szerint 1941 februárjáig ugyancsak mintegy 100 ezren jutottak át a másik oldalra. Ezenfelül az összes népesség hiányából további 40–50 ezer, északról Erdély déli részeire húzódott románra következtethetünk (köztük olyan menekültekre, akik különböző okokból kimaradtak a hivatalos nyilvántartásból). A két fő etnikum tényleges és természetes szaporulatának különbségét migrációs nyereségükkel, illetve veszteségükkel csökkentve a magyar anyanyelvűek népességi mérlege közel 160 ezerre, a román anyanyelvűeké pedig -90 ezerre módosul.

Ezek az értékek az előző népszámlálástól eltérő bevallásokat, azaz a magyarok esetében reasszimilációs nyereséget, a románok esetében pedig disszimilációs veszteséget jeleznek. Jól látható, hogy az 1930-ban jiddis nyelvűként jelentkeztek több mint fele szintén visszatért a magyar anyanyelvűek közé. Nemzetiségi ismérv szerint a magyarság bevallási nyeresége sokkal nagyobb annál, mint amennyit anyanyelvi alapon könyvelhetett el: a népmozgalmi statisztika torzítását figyelembe véve is megközelíti a 300 ezer főt. Ehhez azonban hozzájárult, hogy az új kérdőpont beiktatása megzavarta az addig egyöntetű (anyanyelvi) alapokon nyugvó adatszolgáltatást: a kétnyelvű népesség egy része most a nemzetiségi kérdésnél tett vallomást a magyarsághoz való tartozás mellett, sőt sokan olyanok is magyar nemzetiségűként jelentkeztek, akik nemhogy anyanyelvűként, de semmilyen szinten nem beszéltek a magyart.

Az 1941. évi román népszámlálás állapotrajza Dél-Erdélyben a magyarokat illetően viszonylag reális, hiszen a vitatott hovatarozású etnikai csoportok zöme a határ északi oldalára került. Utóbbiak körét így ez alkalommal

a magyar census számszerűsítette. Számuk a leírtak alapján a tíz évvel korábbihoz képest magasabb határértékek között mozgott. (A 160–300 ezres érték ugyan túlzottnak tűnik; főként a vándormozgások adatainak bizonytalansága miatt, amivel tehát feltétlenül számolnunk kell). Mindenesetre 1941-ben a magyarság nem csupán visszanyerte az 1930. évi román népszámlálás idején elszenvedett – 120–250 ezer fős – disszimilációs veszteségét, hanem nyereségét valószínűleg meg is tetézte. A többletre az 1941. népszámlálás körülményei mellett a nemzetiségi bevallás fentebb jelzett sajátosságai kínálnak magyarázatot.

1941–1948

A magyarság II. világháborús népességi mérlege a természetes szaporulatra és a háborús veszteségre vonatkozó adatok hiánya miatt csak hozzávetőleg vonható meg. 1941-ben a két népszámlálás szerint a magyarság száma a terület egészén – attól függően, hogy az északi anyanyelvi és a déli nemzetiségi, vagy mindkét oldalon a nemzetiségi adatokat összegezzük – 1 millió 707 ezer, illetve 1 millió 744 ezer. Tekintve, hogy 1948-ból csak az anyanyelvi hovatarozás adataival rendelkezünk (e szerint a magyarok száma Erdélyben 1 millió 482 ezer), célszerű a kezdő értéket is ennek megfelelően megállapítani. A Központi Statisztikai Hivatal értékelése szerint Észak-Erdélyben 1941-ben a népesség egy kisebb részénél „inkább a nemzetiségi válasz felel meg jobban a korábbi anyanyelvi vallomásnak, vagy legalábbis az 1941-ben megállapított anyanyelvi és nemzetiségi adatok között kell keresni az előző magyar népszámlálások anyanyelvi eredményeinek lényegileg megfelelő értékeket”. Dél-Erdélyben az „etnikai eredet” szerinti eredményt – legalább a két ismerv között 1930-ban az anyanyelv javára mutatkozó különbözettel – szintén meg kell emelnünk. Ezért nyugodtan vehetjük kiindulásul a magasabb, 1 millió 740 ezer körüli értéket.

Az 1941-es és 1948-as adatok ily módon számított 260 ezres különbözete a magyar anyanyelvűek számának a Trianon utánihoz hasonlítható visszaesését mutatja. Ez a különbözet, valamint a két népszámlálás közötti időszak természetes szaporulata adja az erdélyi magyarság teljes népességhiányát, amely a frontokon és a hadifogságban elpusztultakat, a deportálásokat, a harci cselekmények és a megtorlások polgári áldozatait, az eltűnteket, valamint az országot végleg elhagyókat foglalja magában. E hiányból különböző források alapján csupán a menekültek és expatriáltak, illetőleg az elhurcoltak számára kö-

vetkeztethetünk. A kényszervándorlások egymást követő hullámainak egyenlege – a frontról, fogságból, internálásból hazatérteket is figyelembe véve – 100–125 ezerre tehető. A náci haláltáborokban elpusztított észak-erdélyi zsidók száma mintegy 100 ezer, közülük 70 ezernél többre becsülhető azoknak a száma, akiket a zsidóság tragédiája Erdély magyar anyanyelvű lakosainak köréből elragadott. A háború többi magyar áldozatáról még megközelítő adatokkal sem rendelkezvén, csak remélhetjük, hogy veszteségeik nem haladták meg az eltelt hét év természetes szaporulatát. A vándormozgalmak és a vész-korszak együttesen 200 ezres hiányát az erdélyi magyarság 1941. évi népesség-számából levonva 1 millió 540 ezer körüli értékhez jutunk.

A magyar anyanyelvűek 1948-ban hivatalosan kimutatott száma ehhez képest 60 ezerrel kevesebb. A hiány ezúttal csupán a fele annak a 120 ezernek, amennyit az előző román népszámlálás anyanyelvi felvétele esetében megállapíthattunk. Ez javarészt a magyar zsidóság pusztulásával magyarázható. (Elég utalni arra, hogy Erdélyben a jiddis anyanyelvűek száma 1948-ban csak 30 ezer, 1930-ban azonban még 111,3 ezer volt, közülük 99,6 ezren észak-erdélyiek. Mint az 5. táblázatban látható, ez utóbbiakból 1941-ben csaknem 55 ezren magyar anyanyelvűként jelentkeztek.) A még így is változatlanul fennálló különbségben nyilvánvalóan a háborús emberveszteség töredékes ismeretéből adódó becslési bizonytalanságok is közrejátszanak. Hangsúlyosabb oknak tűnik azonban a korábbi felvételi gyakorlat újraéledése, ami egyes népességi csoportok – a területi adatok szerint elsősorban a görög rítusú felekezetek – kettős kötődésű tagjainak az erdélyi magyarságról történt újbóli leválásához-leválasztásához vezetett.

1948–1956

Az elkövetkező nyolc évben az anyanyelvi arányok szinte semmit sem változtak Erdélyben. A magyar anyanyelvűek száma 1948-tól 1956-ig – azonos közigazgatási határok között – 137 ezerrel nőtt, megközelítve az 1 millió 620 ezret. A magyarság ennek megfelelően az összes népesség növekedéséből 29,1 százalékkal részesült, jóllehet Erdély lakosságán belül képviselt részaránya mind a két népszámlálás idején 26 százalék alatt maradt. A magyar anyanyelvűek tényleges gyarapodásának üteme évi átlagban elérte a 11 ezreléket, ami 1 ezrelékponttal magasabb az összes népesség növekedési rátájánál, sőt egy árnyalattal még a románság évi 10,8 ezrelékes szaporodását is meghaladta. A természetes népmozgalom összetevőinek nemzetiségek szerinti alakulá-

sát a század elejétől figyelemmel kísérve nincs okunk e kedvező fejleményt a magyarság esetleges kiugró reprodukciós értékeinek tulajdonítani. Kis jóindulattal legfeljebb annyi feltételezhető, hogy a magyar anyanyelvűek természetes szaporulata az erdélyi átlag közelében járhatott, ámbar ez az érték sem ismert; nagyjában-egészében az összes népesség tényleges gyarapodásával lehetett azonos. Mivel a magyarok statisztikai pozíciójának megszilárdulását vándorlási többlet sem valószínűsíti, számuk átlagot meghaladó növekedése csakis az 1956. évi népszámlálás során – különösen az 1930. évi, de az előző, 1948. évi népszámlálással szemben is – jelentkező pozitív irányú eltérő bevalásokból adódhatott.

A vonatkozó adatok regionális elemzéséből kitűnik, hogy a magyarság átlagosnál magasabb növekedési aránya Hunyad megyén kívül – ahol a magas növekményt a bányavidékre történt visszaáramlásuk eredményezi – elsősorban az északnyugati határvidéket jellemezte. A magyar anyanyelvűek létszám-növekedésének éves átlaga a valamikori Szatmár megye területén például 17,6, Szilágy megyében 15 ezreléket ért el, szemben e vidékek közismerten szapora románságának átlagban 13,2, illetve mindössze 2,1 ezrelékes (!) tényleges gyarapodásával. Az adatok közelebbi vizsgálata megerősíti, hogy a román népszámlálások e példátlan fejleményére a magyar anyanyelvűek kötelékéből nyolc évvel korábban különvált népcsoportok részbeni visszatérése ad magyarázatot. A – túlnyomóan az államnemzethez tartozók sorait ritkító – reasszimilációs nyereség a két megyében mintegy 10–15 ezer főnyi lehetett. Erdély területének egészén pedig ez a pozitívum a mérleg-módszer feltételes alkalmazásával – a magyarság természetes szaporulatának éves átlagát inkább felülbecsült (9–10 ezrelékes) értékben megjelölve – 15–30 ezer főnyire tehető.

Erdély magyar anyanyelvű népességének a magyar népszámlálási eredmények továbbvezetett értékeivel szemben a román anyanyelvi felvételekben folyamatosan kimutatható alulszámlálása 1956-ban ilyenformán érezhetően csökkent. Ha elfogadjuk, hogy a kétféle számítás – kiválsból adódó veszteségnek tekintett – különbsége 1948-ban mintegy 60 ezer főnyi volt, akkor ez az eltérés a fentebbiek alapján most legfeljebb 30–45 ezernyi lehetett. Ez a veszteség, ha a nyelvi magyarosodás századforduló körüli hozadékával – azaz a magyarságnak az 1910. évi népszámlálást megelőző három évtized folyamán 80 ezer főre becsült asszimilációs nyereségével – vetjük össze, viszonylag szerénynek tetszik. Persze tekintetbe kell venni a legjelentékenyebb asszimiláns csoport, a magyar nyelvű zsidóság – megsemmisítő táborokban elpusztult – többségének fizikai hiányát is ebben az összevetésben. Ám még

nélkülük számítva is tulajdonképpen az mondható, hogy a kisebbségi sorba került erdélyi magyarság az idegen uralom harmadik évtizedének közepéig – különböző irányú elmozdulások eredőjeként persze – inkább reasszimilációs, mint disszimilációs veszteséget szenvedett. Vagyis az ideig lényegében az egykori asszimilációs „tőkefelhalmozás” során szerzett nyereségét „élte fel”.

Mérséklődött a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek száma közti eltérés is. A két érték különbsége 1956-ban (az 1930. évi közigazgatási határok között) csupán 58,5 ezer volt, szemben az 1930. évi 127,4 ezerrel. A nemzeti- és anyanyelvi szám közti különbség 70 ezres csökkenésére első pillantásra szintén a magyar nyelvű zsidóság világháborús vesztesége kínál kézenfekvő magyarázatot. A számok további vizsgálata azonban más összetevőkre is rávilágít. Ha a magyar anyanyelvűek tényleges és becsült száma közti eltéréshez (30–45 ezer) hozzáadjuk a magyar anyanyelvűek és a magyar nemzetiségűek tényleges száma közti különbséget (58,5 ezer), 90–100 ezer közötti értékhez jutunk. Ez a szám – a román nemzetiségi felvétel hiánya a magyar anyanyelvűek eszmei számához képest – mint tudjuk, 1930-ban még 250 ezer volt. 1956-ban tehát legalább 150 ezerrel alacsonyabb a két és fél évtizeddel korábbanál. Ennek a csökkenésnek már csak az egyik fele számítható az elpusztított zsidókra, másik része a nemzetiségi felvétel módszerbeli változását, a népi lezármas elvének feladását, s e fordulat pozitív hatását jelzi.

Mindezek alapján az 1956. évi népszámlálás magyarokra vonatkozó számai nem csak az anyanyelvi, de a nemzetiségi felvételben is valószerűbbek, mint a korábbi román adatok. Így – a népszámlálás eredményeit egyfajta „tabula rasa”-nak elfogadva – megfelelő kiindulási alapot nyújtanak az azóta bekövetkezett változások áttekintéséhez. Előre kell bocsátani, hogy 1956-tól a magyarság számának alakulása rövidebb időszakonként – tekintve, hogy az 1977. évi népszámlálás regionális anyanyelvi eredményeit mindmáig nem hozták nyilvánosságra – Erdélyben elsősorban a nemzetiségi ismérv figyelembevételével követhető nyomon.

1956–1977

Az 1966. évi adatfelvétel a tíz évvel korábbihoz képest a magyar anyanyelvűek számának alig 10 ezres, a magyar nemzetiségűeknek pedig ennél ugyan kedvezőbb, ám így is meglehetősen szerény, 39,1 ezer fős növekedését rögzítette Erdélyben. Még ez utóbbi érték is éves átlagban csupán 2,4 ezrelékes gyarapodásnak felel meg, holott 1956 és 1966 között a természetes szaporulat er-

délyi átlaga évi 7,4 ezrelék volt. 1966–1977 között 93,6 ezres növekedés eredményeként a tényleges nemzetiségi gyarapodás mutatószáma ugyan javult, de az évi 5,3 ezrelék ezúttal is messze elmaradt az országrész természetes szaporodásának 9,3 ezrelékes átlagértékétől.

Mindebben bizonyára közrejátszik, hogy a hatalomváltás óta az erdélyi magyarság vitalitása folyamatosan csökkent. Emlékeztetek arra, hogy a magyar anyanyelvűek természetes szaporulata a század első évtizedében a jelenkori Erdély területén még évi 11,2 ezrelék volt, szemben az országrész 9,4 ezrelékes és a románság 8,7 ezrelékes gyarapodási ütemével. Ez az arányszám az I. világháború kitöréséig éves átlagban 12,1 ezrelékre nőtt (az erdélyi átlag 10,1 ezrelék volt), 1931–1939 között azonban a hivatalos román kimutatások szerint 6,2 ezrelékre esett vissza. (Az erdélyi össznépesség természetes szaporulata ekkor évi 7,1 ezrelék, a román nemzetiségűeké pedig elérte a 8,1 ezreléket.) A szórványosan csepegtetett információk azt sejtetik, hogy a magyar nemzetiségűek lélekszámának gyarapodását a hatvanas évektől fogva születésgyakoriságuk csökkenése mellett immár átlagostól magasabb halandóságuk is visszafogta. 1934–1939 között, amikor a magyar nemzetiségűek natalitása 3,4 ezrelékponttal múlta alul Erdély, és 5,8 ezrelékponttal a román nemzetiségűek átlagát, a magyarság reprodukciójának viszonylag kielégítő mértékét még az erdélyi átlagnál 2,2, a románokénál pedig 3,6 ezrelékponttal alacsonyabb halálozási arányszáma biztosította. 1966–1977 között viszont – a magyar családokban világra jött újszülöttek számából és a magyar nemzetiségűek tényleges gyarapodásából következtetve – már épp ellenkezőleg, az erdélyi átlagnál 3 ezrelékponttal magasabb halálozási arányuk számítható. E spekulatív eredmény ugyan kevésbé valószínű, az azonban a magyar többségű, illetve a magyarok által szép számban lakott megyék népmozgalmi adatai alapján valóban sokkal feltételezhető, hogy az erdélyi magyarságnak a hatvanas-hetvenes években 1–1,5 ezrelékponttal az átlag alá süllyedt születési arányszámához az átlagot közelítő, esetleg kicsivel meg is haladó halálozási mutatók járultak.

A magyarság természetes reprodukciójára tehát kétségtelenül a demográfiai átmenet nemzetiségi egyenlőtlenségének megfordulása nyomta rá bélyegét. (Aminek bekövetkezésére egyébként már a század elején figyelmeztettek szakembereink). Ehhez az eltelt évtizedek történelmi megpróbáltatásai is hozzájárultak. A két háború – mely a születések számának apadásával az akkor világra jött kis létszámú évjáratok termékeny korba lépésekor, a harmincas-negyvenes évek fordulójára, majd a hatvanas években is az újszülöttek számának visszaesését idézte elő – elvileg ugyan nemzetiségi különbség nélkül

érezte negatív hatását. Ám míg az erdélyi románság demográfiai egyensúlyának megbillenését az ország más részeiből érkezett fiatalabb korosztályok jelenléte ellensúlyozni tudta, a magyarok számát két ízben is apasztó menekülthullám tovább torzíthatta az itt maradtak korösszetételét. Figyelembe kell venni azt is, hogy az erdélyi magyarság a régió átlagánál magasabb arányban volt városlakó, a városokban már hosszabb ideje megtelepült népesség természetes gyarapodása pedig (az alacsonyabb születésszám és a demográfiai elöregedésből adódó magasabb halandóság következtében) rendszerint kisebb, mint az újonnan jötteké. Mindez együttvéve a vizsgált időszakban a magyarság természetes szaporulatának, ha nem is a tényleges gyarapodási értékek sugallta katasztrofális, de mindenképpen számba veendő elmaradását valószínűsíti az országrész átlagától.

A vázolt összetevőket mérlegelve a magyarság természetes szaporulatát – az erdélyi középértéknél alacsonyabb születési és magasabb halálozási mutatókból kiindulva – 2–2,5 ezrelékponttal csökkentett arányszám alapján feltételezem. E, korábbi – 1–1,5 ezrelékpontos elmaradásra alapozott – becsléseimnél némileg „pesszimistább” számítás szerint a magyarokra az első decenniumban 80–90 ezer, a rákövetkező tizenegy évben pedig 120–130 ezer főnyi szaporodás (az összes népesség természetes szaporulatának 17–18 százaléka) jut. A magyar nemzetiségűek tényleges gyarapodása és becsült természetes szaporulata közti különbség így 1956–1966 között 40–50 ezer, 1966–1977 között pedig 25–35 ezer főnyi lehetett. E különbséget az eddigieknek megfelelően – kisebb elvándorlással számolva csupán – túlnyomórészt asszimilációs veszteségnek tekintem.

E számok egyenlőtlen megoszlása a két periódus közt egyúttal az 1966. évi számlálás felvételi „mélypontját”, a bevallási eltérések aránytalan növekedését is jelzi az 1956. évi népszámlálással szemben. (A kisebbségi lélekszám természetes folyamatokkal már nem magyarázható csökkenése különösen a cigányság esetében volt szembetűnő.) Az adatsorok közt ily módon „elszivárgottak” 1977-ben részben visszatértek, ami által az 1966–1977. évi asszimilációs egyenleg enyhébb értéke is megmagyarázható. A népszámlálási inga időközbeni kilengése miatt az 1956–1977 közti időszak hipotetikus mérlegét célszerű összevontan, a kezdő és a záró (érvényességüket tekintve egymással rokonítható) censusok alapján szemügyre venni: e szerint összegezve a magyar nemzetiségűek feltehető asszimilációs vesztesége az 1956. évi népszámlálást követő bő két évtized alatt durván mintegy 60–80 ezerre rúghatott.

1977–1992

Az 1992. évi népszámlálás az 1977. évi viszonylag kedvező eredményhez képest a magyar nemzetiségűek lélekszámának komoly (országosan 89 ezer, Erdélyben 87,1 ezer fős) visszaesését állapította meg. E csökkenés elsősorban a Ceaușescu-rendszer idején kezdődött, majd a rendszerváltáskor viharossá fokozódott kivándorlással és a menekülésekkel magyarázható. Román belügyi kimutatás szerint az előző népesség-számbavétel óta 63,4 ezer magyar nemzetiségű hagyta el legális úton Romániát. A két népszámlálás végeredményét, a természetes szaporulatot és a kivándorlási statisztikát egybevetve az is kiderül, hogy Románia tényleges vándorlási vesztesége a hivatalosan nyilvántartottnak legalább másfélszerese volt. Ennek megfelelően bizonyára az országból távozott magyarok száma is nagyobb az előbbinél: e szorzó alapján elérhette a 100 ezret. Ez persze önmagában nem indokolja a magyar nemzetiségűek jelzett létszámhiányát, hiszen elvándorlásuk veszteségeit jórészt ellensúlyoznia kellett természetes szaporulatuknak, mely különböző források egybevetésével az 1977-től 1988-ig eltelt tizenegy év során 63,5 ezerre tehető. (Ez évi átlagban 3,4 ezrelékes gyarapodásnak felel meg, ami 2,1 ezrelékponttal marad az erdélyi átlag alatt). Bár a népesség természetes növekedését újabban Romániában is fogyás váltotta fel, és e fordulat a magyarok soraiban alighanem már valamivel korábban bekövetkezett, nem valószínű, hogy a romániai magyarság nyolcvanas évtized végéig „felhalmozott” népességi nyeresége a népszámlálásig eltelt pár esztendő alatt elenyészett volna. A romániai (illetőleg erdélyi) magyarok népszámlálási száma mindezeket figyelembe véve 1992-ben legalább 50 ezerrel kisebb a természetes és mechanikus népmozgások alapján 1977 óta számíthatónál. A hiány az előző számbavételtől eltérő bevallásoknak tulajdonítható.

Az asszimilációs elmozdulások értelmezését új lehetőségekkel gazdagítják a nemzetiség és anyanyelv közötti átfedésekről 1956 óta – az 1977. évi kihagyást nem számítva – folyamatosan közzétett keresztátláblatok. E kapcsolódások alakulását a 6. táblázat részletezi.

A táblázat oszlopai több ellentétes irányú mozgást rögzítenek. Az egyik alapvető irányzat az anyanyelvűktől eltérő nemzetiségűek számának csökkenése. Ez az 1956. évi népszámlálás utáni évtizedben következett be, részben megmagyarázva a magyar anyanyelvűek gyarapodásának akkori rendkívül szerény méretét. A csökkenés mögött egyedül a zsidóság oszlopában mutatható ki tényleges népességi veszteség, kivándorlásukkal összefüggésben. A mara-

6. táblázat. Az erdélyi magyarság etnikumközi kapcsolatai 1956–1992 között

Év	Magyar anyanyelvű	Ebből más nemzetiségű	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1956	1616199	76219	35360	6023	21272	8621	4943
1966	1626066	43405	22850	3900	7039	6517	3099
1977	1695000	43500	.	.	.	.	.
1992	1619735	46609	13755	11562	1087	18735	1470
Év	Magyar nemzetiségű	Ebből más anyanyelvű	Román	Német	Jiddis	Cigány	Egyéb
1956	1558631	18651	14982	2577	8	876	208
1966	1597767	15106	12502	1696	3	651	254
1977	1691048	39700	.	.	.	.	.
1992	1603923	30797	29134	773	3	649	238

Dőlt betűs szedés: Becsült érték.

Megjegyzés: A népszámlálások időpontjában érvényes közigazgatási határok között.

dék magyar zsidóság összeroppanása lényegében ekkor következett be, hiszen látható, hogy az ország határain túlra távozván mintegy kétharmaduk szakadt ki az erdélyi magyarság nyelvi közösségéből. A számok visszaesése a többi nemzetiségnél már az interetnikus kapcsolatháló valódi (mindkét népszámlálás idején az országban tartózkodókat érintő) zsugorodására utal. Ez döntően a románok oszlopában következett be, jelentős számú magyar nyelvű beolvadását jelezve az uralkodó nemzetbe (s egyúttal az államnnyelvbe is). Az 1966. évi népszámlálást követően a magyar nyelven beszélők, de magukat más nemzetiségűnek nyilvánítók száma, a csoport jelentős belső aránymódosulása mellett, nagyjából állandósult. A magyar nyelvű románok száma tovább fogyott, látványosan nőtt viszont a magyar anyanyelvű németek és cigányok lélekszáma. Ez a németeknél a Szatmár vidékén fellángoló „újsváb” etnikai reneszánsznak köszönhető: nem nyelvi beolvadás tehát, hanem ellenkezőleg, a magyar nemzetiségűeket gyöngítők kiválási folyamat jele. Hasonló mondható a cigányságról is, azzal a kiegészítéssel, hogy esetükben a disszimilánsok száma nagyobb annál, mint ami a táblázatból kiolvasható, hiszen közülük sokan (pl. Maros megyében) a nemzetiségváltással egyidejűleg anyanyelvük szerint is cigánynak vallották magukat a korábbi magyar helyett.

A magyar nemzetiségűként más nyelvet beszélők csoportjának számbeli növekedése mögött egyértelműen a román anyanyelvűek gyarapodása áll.

E nyereség azonban alighanem látszólagos; inkább a nyelvi asszimilálódás útjára lépők körének bővülését, mintsem a kettős kötődésűek szabadabb nemzetiségi identitásvállalását tükrözi. Az interetnikus kapcsolódások visszajukra fordulása magyar-román viszonylatban nyugtalanító jelenség, mivel feltevésem szerint a magyar anyanyelvű román nemzetiségűek számának fogyatkozása – mintegy utólag – az államnyelvbe olvadás tényét rögzíti, a magukat (egyelőre még) magyar nemzetiségűnek valló román anyanyelvűek számának növekedése viszont a magyarság újabb veszteségeit vetíti előre.

A 6. táblázat – legalábbis a felső oszlopsor 1992. évi sorában – megerősíti, hogy a magyarságból való kiszakadás többrétű folyamat: az átlépés nem csak a többségi nemzet, hanem más nemzetiségek irányába is kimutatható – utóbbiak esetében azonban inkább visszatérésről van szó. Ennek megfelelően az 1977–1992 közötti időszakban feltételezett félszázezres disszimilációs veszteség harmada-fele is valószínűleg a német, illetve a cigány nemzetiségűek számát gyarapította.

Az asszimilációs mérleg természete szerint veszteségek és nyereségek egyenlege. E kölcsönösség (és annak aszimmetriája) az 1992. évi népszámlálás vegyes családokra vonatkozó adataival szemléltethető. Ezek szerint a 65 ezer román-magyar gyermekes vegyes család több mint kétharmadában, azaz 45,1 ezer esetben román nemzetiségűként jegyezték be, egynegyedükben viszont, 16,8 ezer családban magyar nemzetiségűnek vallották a gyermekeket. (Egy kis töredékükben, 3,1 ezer családban a gyermekek hovatartozása megoszlott szülei nemzetisége között, vagy eltért azokétól.) Ennek eredményeként áll elő tehát az a 28,3 ezer családnyi pozitívum, melyet a románság a gyermekek nemzetiségi hovatartozását illetően a magyar féllal kötött házasságokból elkönnyvelhetett. (Ennek fele a magyarság asszimilációs vesztesége, ami – egy családra átlagosan kevesebb mint 2 gyermeket számolva – kb. 25 ezer gyermeket jelent. Ez az összes magyar jellegű – homogén és vegyes – gyermekes családban összeírt gyermekek számának mintegy 5 százaléka.)

Végezetül a nemzetiségi és vallási hovatartozás 1992-ben kimutatott összefüggései alapján tekintsük át az erdélyi magyarság felekezeti viszonyaiiban 1910 óta bekövetkezett változásokat. (7. táblázat.) Megjegyzendő, hogy az egybevetett idősorok nem egyneműek, mivel a vallási megoszlást az 1910. évi oszlop az anyanyelvi, az 1992. évi pedig a nemzetiségi ismérv alapján részletezi. A 6. táblázatból következtetve 1992-ben több római katolikust és reformátust, illetőleg kevesebb görögkeletit és görög katolikust találnánk a magyar anyanyelvűek közt, mint amennyi a magyar nemzetiségűek soraiban megjelenik.

7. táblázat. Az erdélyi magyarság felekezeti viszonyainak változása 1910–1992 között^a

	A felekezetek lélekszáma (Ezer fő)		Növekedés vagy csökkenés (-) 1910–1992 között ^b (Ezer fő)	Magyarok aránya az egyes felekezeteken belül (%)		A magyarok felekezeti megoszlása (%)	
	1910	1992		1910	1992	1910	1992
Összesen	1653,9	1603,9	-50,0	31,6	20,8	100,0	100,0
Görögkeleti	25,2	24,9	-0,3	1,4	0,5	1,5	1,6
Görög katolikus	81,2	22,8	-58,4	6,6	11,0	4,9	1,4
Római katolikus	625,5	657,6	32,1	63,5	76,9	38,1	41,0
Református	684,8	761,1	76,3	98,7	95,5	41,2	47,5
Unitárius	67,9	73,6	5,7	98,9	96,9	4,1	4,6
Evangélikus	35,7	19,7	-16,0	13,6	35,0	2,2	1,2
Izraelita	131,8	0,2	-131,6	72,3	6,2	7,9	0,0
Egyéb	1,8	44,0	42,2	40,4	11,9	0,1	2,7

^a 1992-ben nemzetiség, 1910-ben anyanyelv szerint (a határ által megosztott megyék esetében számított értékek alapján).

^b A mai közigazgatási határok között.

A táblázat tanúsága szerint az erdélyi magyarság legnagyobb történelmi vesztesége az izraelita felekezetűek eltűnése. 1910-ben e felekezetnek még komoly számbeli súlya volt a magyarságon belül (közel háromnegyedük a magyart vallotta anyanyelvének, és e réteg a magyar anyanyelvűek 7,9 százalékát tette ki), mára azonban e népcsoport gyakorlatilag felmorzsolódott. A görög katolikusok létszámhiánya a beolvadás mellett egyházuk 1948. évi felszámolásával magyarázható. Noha a felekezeten belül a magyar nemzetiségűek aránya erősödött, abszolút számát tekintve ez a csoport is megroppant (a görög katolikus magyarok száma ma alig több, mint egynegyede a nyolc évtizeddel korábbiak), így arányuk a magyarságon belül mindössze 1,4 százalék a valamikori 4,9 százalékkal szemben. A görög katolikus egyház magyar híveinek részbeni bekebelezésére utal, hogy az ortodoxia súlya változatlan az erdélyi

magyarság életében; a görögkeleti vallású magyarok száma alig csökkent, nemzetiségen belüli arányuk pedig 1910-hez képest némileg erősödött. A magyarság körében – ha a különböző felekezetek nemzetiségen belüli arányát vizsgáljuk – a görög katolikus és az izraelita közösségek felszámolódásával elszenvedett veszteségek folytán erősödött a történelmi magyar egyházak dominanciája. Ám ugyanazon egyházak nemzeti jellege a népszámlálás szerint egyidejűleg oldódott is: a magyarság 2 százalékpontot veszített az unitáriusok és 3,2 százalékpontot a reformátusok körében. Ahol pedig a magyarok – a németek rovására – terjeszkedni tudtak, ott a román elem is teret nyert magának; aránya megtízszereződött a két evangélikus egyházban, Erdélyben pedig ma már csaknem minden tizedik római katolikus román nemzetiségű. Szép számban találni továbbá román és cigány nemzetiségűeket a reformátusok között, és nyolc évtized múltán változatlan a kálvini protestantizmus német követőinek részaránya, miközben az erdélyi össznemetség lélekszáma csaknem az egyötödére fogyott. Szembetűnő még az egyéb felekezetűek (neoprotestánsok) számának növekedése a magyarság soraiban. A magyarok súlya ennek ellenére csökkent a szabadegyházakban, hiszen e gyülekezetek legnagyobb számban román híveket hódítanak el.

Összegzés

Fejtegetéseim számszerű tanulságait a 8. táblázat foglalja össze.

E táblázat első két oszlopa az erdélyi magyarok számát közli a népesség-számbavételek anyanyelvi, illetve nemzetiségi eredményei szerint. A harmadik és negyedik oszlop felvételtől felvételre a magyar anyanyelvűek vagy nemzetiségűek számának alakulását a természetes szaporulat, a vándorlások és a háborús veszteségek figyelembe vételével kíséri nyomon. Az utolsó két oszlop a magyarok ily módon becsült és tényleges (népszámlálási) száma közti különbségeket mutatja ki. A várakozásaim és a valóság közti eltérésben elvileg a magyarság asszimilációs vesztesége vagy nyeresége fejeződik ki. Ezek azonban csak jelzésszerű értékek. Magukban hordozzák ugyanis mind a rendelkezésre álló információk töredékességéből, mind pedig az adathiányt pótló becslések bizonytalanságából adódó torzításokat. De a népszámlálások felvételi gyakorlatának vagy irányultságának váltakozása is befolyásolja alakulásukat.

Az 1910. évi népszámlálást megelőző évtizedben mintegy 25 ezer főnyi volt az erdélyi magyarság nyelvi beolvastásból származó népességi nyeresége. 1880-ig visszamenően ez a szám hozzávetőleg 80 ezerre becsülhető.

8. táblázat. *Az erdélyi magyarság lélekszámának alakulása a hivatalos számbavételekben és becslésem szerint, valamint a hivatalos és becslült értékek különbsége 1910–1992 között (Ezer fő)*

A számbavétel éve	A magyarok népszámlálási száma		A magyarok becslült száma		A hivatalos adatok eltérése a becslült értékektől	
	Anyanyelvi	Nemzetiségi	Anyanyelvi	Nemzetiségi	Anyanyelvi	Nemzetiségi
	ismérv szerint					
1910	1663,0	–	–	–	–	–
1919	–	1383,9	1611,7	–	–	-227,8
1920	–	1309,5	1527,9	–	–	-218,4
1927	–	1250,0	1570,0	–	–	-320,0
1930	1481,9	1353,3	1600,0	–	-118,1	-246,7
1941	1740,0	1744,0	1700,0	–	+40,0	+44,0
1948	1482,0	–	1540,0	–	-58,0	–
1956	1620,0	1561,5	1657,5	–	-37,5	-96,0
1966	1625,7	1597,4	1681,2	1638,6	-55,5	-41,2
1977	1695,0	1691,0	1796,2	1758,6	-101,2	-67,6
1992	1619,7	1603,9	1759,7	1722,1	-140,0	-118,2

Dőlt betűs szedés: Számított érték.

1910–1941: Az 1910. évi közigazgatási határok között, a becslült számokat az 1910. évi népszámlálásra alapozva.

1948–1956: Az 1941. évi közigazgatási határok között, a becslült számokat az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi adataira alapozva.

1966–1992: A mai közigazgatási határok között, a becslült számokat az 1956. évi népszámlálásra alapozva.

Számításaimban 1956–1977 között a vándorlási veszteségre tekintettel a feltételezett természetes szaporulat alsó értékét vettem alapul, amit az anyanyelvi oszlopban a magyar nyelvű zsidók távozása miatt 1956–1966 között további 15 ezerrel, 1966–1977 között pedig 5 ezerrel csökkentettem.

Az 1910. évi népszámlálás anyanyelvi és felekezeti adatainak egybevetésével a magyarsághoz régebbtől asszimilálódtak köre a legtágabb merítésben több mint negyed milliónyi. E népesség majdnem fele ekkor már csak magyarul beszélt. Ám csaknem ugyanennyi azoknak a száma, akiknél – két- vagy többnyelvűségük folytán – befejezett nyelvcsere még nem feltételezhető.

A leszármazásra összpontosító román összeírások az idetartozók többségét népi hovatarozásuk szerint (nyelvi kötődésüktől, sőt tényleges nyelvismeretüktől függetlenül is) nem magyarként mutatták ki. A lehetséges nyelvi disszimilánsok szűkebb körét az 1930. évi népszámlálás árnyaltabb anyanyelvi felvétele jelölte ki. A hatalomváltástól eltelt történelmileg rövid időszakban e csoport nyelvi különválása sem tekinthető véglegesnek, amint az az időlegesen visszakerült területeken 1941-ben végrehajtott magyar népszámlálás adatainak fényében be is bizonyosodott. Az észak-erdélyi magyarság ez alkalommal még a korábnál is tetemesebb asszimilációs nyereségre tett szert (aminek névleges voltát azonban jól mutatja, hogy a népi azonosulás esetenként a magyar nemzetiségi felvételben is függetlenedett a nyelvtudástól).

A II. világháborút követően, részben a legszámosabb asszimiláns csoport, a magyar nyelvű zsidóság fizikai hiánya miatt, részben pedig a román etnikai felvétel pozitív szemléletváltozásának köszönhetően a magyarság eszmei és valóságos (népszámlálási) száma közti távolság elfogadható méretűre csökkent. Az 1956. évi népszámlálás idején ez a különbség lényegében a magyarság század eleje óta görgetett asszimilációs látszatnyereségének visszavételére szorítkozott. E konszolidált számlálással egyúttal az első főhatalomváltás óta tartó, elhúzódó „reasszimilációs korszak” is véget ért.

Az erdélyi magyarság népszámlálási különválásra visszavezethető fogyatkozása az azóta eltelt három és fél évtizedben már zömmel tényleges disszimilációs veszteséget jelez. Ennek méreteiről inkább csak sejtéseink lehetnek, mivel a természetes szaporulat nemzetiségi adatai ez időszakból alig ismertek. Hiányukat – a népesezési átmenet nemzetiségi egyenlőtlenségének megalapozott feltételezéséből kiindulva – az erdélyi átlagnál alacsonyabbra becsült értékekkel hidaltam át. Hasonlóképpen hézagosak – a hivatalos kivándorlási statisztika adatain túlmenően – a nemzetközi migráció valóságos méreteire vonatkozó ismereteink, mint ahogy az erdélyi magyarság belső (Kárpátokon túlra irányuló) vándorlásának veszteségeiről sem sokat tudunk. E három tényező alul- vagy felülbecslésétől függ következtetésem érvényessége. (Az így kihozott értékek tükrözte trend mindenestre valószínű.)

A magyar nemzetiségűek disszimilációs vesztesége eszerint 1956–1992 között 120 ezer lélek, mely a nemzetiségváltással magukat románnak nyilvánítók mellett a magukat cigány és – magyar anyanyelvük megtartásával – német nemzetiségűnek vallók kiválásából adódik. Markánsabb és – a jelenség természetéből adódóan, az idevágó számok kiegyenlített alakulása által is megerősítve – mélyrehatóbb, kevésbé visszafordítható folyamat a nyelvcsere-

vel nyomatékosított identitásváltás, mellyel az államnemzet (és kisebb részben az öntudatosodó cigányság) harmincöt év alatt összesen 140 ezer lelket hódított el (részben vissza) a magyar nyelvű közösségtől – vagy legalábbis többit nyert általa, mint a nemzetiségváltás révén. (Ebben bizonyos fokig a későbbi felvételeknek az 1956. évi népszámlálás feltűnő „engedékenységevel” szembeni ellenhatása is közrejátszik.)

Ez az irányzat az anyanyelvi és nemzetiségi értékek fokozatos közeledésében is kifejezésre jut. A két érték az 1977. évi népszámlálás idején került legközelebb egymáshoz, és távolságuk csak a szatmári újszabó öntudat rendhagyó fellobbanása következtében növekedett kissé tizenöt év múltán. A jelzett tendenciával egybevág a román–magyar interetnikus viszonylatok megfordulása. A román nemzetiségű, ám magyar anyanyelvű személyek számának csökkenése és a magukat magyar nemzetiségűnek valló román anyanyelvűek számának növekedése értelmezésében egyaránt a különválás jele. Előbbi jobbra az érintetteknek az államnemzethez történt visszatérését nyugtázza, míg az utóbbi ugyanoda irányuló átlépésüket előlegezi meg. Ennek következtében az erdélyi megyék többségében a magyar nemzetiségűek száma ma már meghaladja a magyar anyanyelvűekét; e tipikus szórványjelenség évtizedekkel korábban még csak elvétve, a végvidékeken fordult elő.

Mindent egybevetve, a 8. táblázat ötödik és hatodik oszlopának 1956. és 1992. évi soraiban található – irányjelző – számokat figyelembe véve hozzávetőleg 150–200 ezer közötti (10 százalék körüli) lehet a kisebbségi sorba került erdélyi magyarság – népmozgalmi tényezőkkel, háborús pusztulással nem magyarázható – „népszámlálási” vesztesége, mely gyakorlatilag a második főhatalomváltás óta, az 1992. évi népszámlálást megelőző négy és fél évtized során halmozódott fel. Ennek kb. kétötöde az utolsó magyar népszámlálást követő román felvételek közvetlen visszahatásának tudható be, a fennmaradó – nagyobbik – rész pedig a megváltozott uralmi viszonyok állandósulásának tulajdonítható.

E veszteség minősítése, az egyszerűség kedvéért az asszimiláció „gyűjtő” fogalmával illetett jelenség változatos formáinak feltárása és a várható kilátások mérlegelése már további, más irányú kutatásokat kíván.